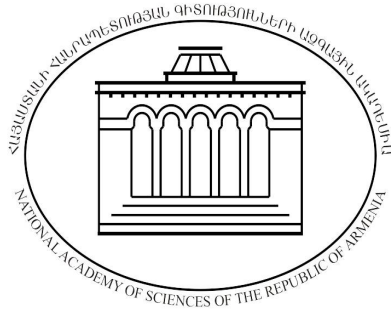

ՀՀ ԳԱԱ Հ. ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԵՎԱՆ - 2019

INSTITUTE OF LANGUAGE AFTER H. ACHARYAN

**CONTEMPORARY ISSUES OF HISTORICAL
STUDY OF ARMENIAN LANGUAGE**

Collection of scientific papers

ИНСТИТУТ ЯЗЫКА ИМЕНИ Р. АЧАРЯНА

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ИСТОРИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ АРМЯНСКОГО
ЯЗЫКА**

Сборник научных статей

Ереван 2019

Yerevan 2019

ՀՀ ԳԱԱ Հ. ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԵՎԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

2019

ՀՏԴ 811.19
ԳՄԴ 81.2Հ
Հ 240

Ժողովածուն հրատարակվում է «Հայագիտական
ուսումնասիրությունները ֆինանսավորող համահայկական
հիմանադրամի» օժանդակությամբ

Ժողովածուն հրատարակության է երաշխավորել
ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի
գիտական խորհուրդը
Խմբագրական խորհուրդ

Վ.Լ. Կատվայան (նախագահ)	Գ.Մ. Մխիթարյան
Լ.Ս. Հովսեփյան	Գ.Գ. Գևորգյան
Ա.Ե. Սարգսյան	Ն.Մ. Սիմոնյան

Հայոց լեզվի պատմական ուսումնասիրության արդի խնդիրները:
Հ 240 Գիտական հոդվածների ժողովածու.- Եր.: «Գիտություն» հրատ., 2019.-
224 էջ:

ՀՏԴ 811.19
ԳՄԴ 81.2Հ

ISBN 978-5-8080-1401-5

© ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, 2019

© ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2019

**ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲԱՌԱԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴՐԱՀԱՐՈՒՅՑ
ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐԻ ՄԱՍԻՆ¹**

Հայերենի բառակազմության քննությանը շատ հետազոտողներ են անդրադարձել: Բառակազմության ուսումնասիրությանը նվիրված բաժիններ կան բուհական և դպրոցական դասագրքերում, ասպարեզում կա Ս. Գալստյանի «Դպրոցական բառակազմական բառարանը»: Առանձին հետազոտողներ անդրադարձել են նաև հայերենի զարգացման տարբեր փուլերի բառակազմության առանձնահատկություններին և խնդիրներին: Թվում է՝ հայերենի բառակազմությունը լիովին ուսումնասիրված է, սակայն, դեռևս 2013 թվականից զբաղվելով բառակազմության ձևային նկարագրության խնդիրներով, բազմիցս առնչվել ենք հայերենի բառակազմության խնդրահարույց հարցերի: Դրանք կապված են ոչ այնքան ձևայնացման սկզբունքների մշակման, համակողմանիության, ճշգրտության հետ, որքան մասնագիտական գրականության մեջ առկա տարակարծությունների և նորմատիվ ձեռնարկների բացակայության հետ: Խնդրահարույց հարցերը շատ են, սույն հոդվածի շրջանակներում անդրադառնում ենք մի քանիսին:

• **Եվ, ու շաղկապների բառակազմական դերի և բնորոշելու հարցը:**

Եվ, ու շաղկապները, հայտնի է, որ կազմում են բաղիյուսական հարադրություններ, երբեմն էլ՝ դրանց բաղադրիչների կցումով՝ կցական բարդություններ: Ինչպես, օրինակ՝ *աղուհաց, անցուղարձ, առնտուր, երթնեկ, նիստուկաց* ևն: Բառի

---

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է «Գալուստ Կիլյակնկեան» հիմնադրամի տրամադրած ֆինանսավորմամբ՝ 216671 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

կրկնությամբ կազմված կցական բարդություններում բաղադրիչ բառերը կապվում են շաղկապով, հոդակապով կամ նախդիրով: Ինչպես, օրինակ՝ լիուլի, մերթընդմերթ, մեծամեծ, նորանոր, գույնզգույն: Իսկ եթե նկատի ունենանք, որ «հոդա-կապը երկրորդական քերականական ձևությ է, և հանդես գալով բառի մեջ՝ կապակցում է նրա բաղադրիչները»², ձևականորեն վերացնում բարդության բաղադրիչների շարա-հյուսական կապը՝ մթազնելով կամ անհնարին դարձնելով բառաբաղադրիչի բառային էությունը, ապա հարց է ծագում. արդյո՞ք կապակցական նույն դերը չեն կատարում *ու*, *և* շաղկապները և *ա* հոդակապը:

Ս. Գալստյանն իր բառակազմական բառարանում *ու* շաղկապն առանձնացնում է այնպես, ինչպես *ա* հոդակապը, սակայն փոքր-ինչ այլ է *և* շաղկապի տարանջատումը³: Օրինակ՝

[(ադ)ու(հաց)]ա(կեր)

(ինչ)(և)(է)

(երթ)(և)(եկ)

Կարծում ենք՝ բառակազմական քննություն անելիս չպետք է հաշվի առնել *և*, *ու* շաղկապների խոսքիմասային դերը. դրանք պետք է դիտարկել որպես գործառական ձևայիններ, այն է՝ հոդակապ, ինչպես *ա*-ն: Բառակազմական տեսակետից դրանք նույնարժեք են և բառակազմական նույն դերն ունեն:

Հարկ ենք համարում նշել նաև, որ Ս. Գալստյանի բառակազմական բառարանում *ե* կապակցող մասնիկը բոլոր օրինակներում (սերող հիմքի *ի* վերջնահնչյունի և *ա* հոդակապի միավորումը, նախնական *ե* կամ *յա* ածանցի՝ հիմքին կցվելը, գրաբարյան բացառական հոլովով կրկնավորները են) ներկայացվում և տրոհվում է նույն ձևով, սակայն

² Ա.Սուքիասյան, *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Ե., 2004, էջ 223:

³ Տե՛ս Ս. Գալստյան, *Դպրոցական բառակազմական բառարան*, Ե., 2011:

կարծում ենք, որ սերող հիմքի *ի* վերջնահնչյունի և *ա* հոդակապի միավորումով կազմված բարդությունները՝ տրոհելիս *ե-ն* պետք է դիտարկել սերող հիմքի հետ, այսինքն՝ տրոհել ոչ թե *(գին)ե(վաճառ)* ձևով, այլ՝ *(գինե)(վաճառ)*, քանի որ *ե-ն* պատկանում է սերող հիմքին:

• **Գրաբարյան նախդիրների բառակազմական դերի և բնորոշելու հարցը:**

Ինչպես գիտենք, գրաբարյան *առ, գ, ընդ, ըստ, ի, ց* նախդիրները, ժամանակակից հայերենում չունենալով քերականական համապատասխան կարգ, կորցրել են իրենց դերը, հանդես են գալիս իբրև բարդության բաղադրիչներ: Իսկ թե ի՞նչ տիպի բաղադրիչներ են, լեզվաբանական գրականության մեջ հստակ չէ: Ոմանք համարում են հիմնական ձևույթներ, ոմանք՝ երկրորդական: Մասնագիտական գրականության մեջ հանդիպում են հետևյալ բնորոշումները՝ *նախդիր, ածանց, բառակազմական բաղադրիչ, նախամասնիկ*: Օրինակ՝ Ս. Գալստյանն իր բառակազմական բառարանում այս նախդիրները տարբեր կերպ է տրոհում. մի կողմից՝ *ընդ նախդիրն առանձնացնում է որպես արմատական ձև, մյուս կողմից՝ մյուս նախդիրները ներկայացնում է որպես ածանցական ձևեր*: Ինչպես, օրինակ՝

- (ընդ)(հանուր),
- (ընդ)[(գծ)ել],
- առ(ավել),
- (գույն)[գ(գույն)],
- (տար)ե[գ(տարի)],
- ի(գուր):

Եթե ընդունենք, որ «բառի հիմնական կամ արմատական ձևույթը բառի նվազագույն, պարտադիր այն մասն է, որ պարունակում է բառի հիմնական բառական իմաստը»⁴, իսկ «երկրորդական են կոչվում այն ձևույթները, որոնք արտահատում են բառակազմական (ածանցային) կամ ձևակազմական

⁴ Ա.Սուքիասյան, նշվ. աշխ., էջ 221:

(քերականական) իմաստներ»⁵, ապա գրաբարյան նախդիրները պետք է համարել ածանցյուններ, քանի որ դրանք հանդես են գալիս որպես բառի կամ բառերի մասեր և գուրկ են ինքնուրույն բառային իմաստից:

Ավելին՝ գրաբարյան այս նախդիրները աշխարհաբարյան շրջանում բառակազմական կարևոր դեր են ունենում: Դրանցով կազմվում են բազմաթիվ նոր բառեր: Ինչպես, օրինակ՝ *առօրյա*, *առայժմ*, *առհասարակ*, *ընդհանուր*, *ընդմիջտ*, *ընդմիջել*, *զանցանք*, *խսպառ* են:

Սակայն հարկ է նշել նաև, որ նախդրավոր կազմությունների ոչ բոլոր դեպքերը կարելի է արդի հայերենում համարել ածանցավոր կազմություններ, ինչպես՝ զարդ, զերծ բառերը և դրանցով կազմված բարդությունները: Այստեղ պետք է հաշվի առնել նախդիրի և արմատի սերտաձման չափը և արդի լեզվաընկալմամբ դրանց տրոհելիությունը: Եթե նախդիրը որոշակիորեն գիտակցվում է որպես առանձին բաղադրիչ, իսկ արմատն էլ իբրև այդպիսին հանդես է գալիս այլ կազմություններում, ուրեմն գործ ունենք ածանցավոր կազմության հետ: Եթե նախդիրը և արմատը չեն տրոհվում և չեն գիտակցվում որպես բառակազմական միավորներ, կարծում ենք՝ նման կազմությունները պետք է դիտարկել որպես ոչ ածանցական:

• **Բայական -ել, -ալ, -իլ, -ուլ մասնիկները տարբերակելու և բնորոշելու հարցը:**

Ակնհայտ է, որ բայական *-ել*, *-ալ*, *-իլ*, *-ուլ* մասնիկները երկրորդական ձևույթներ են, սակայն մասնագիտական գրականության մեջ հստակ չէ, թե ինչ տիպի են՝ *բառակազմական*⁶, թե՞ *բառաքերականական*: Դպրոցական դասագրքերում ընդունված է դրանք համարել բառաքերականական, այսինքն՝ վերջավորություններ: Բուհական ձեռնարկներում տարբեր կարծիքներ են առկա: Այսպես, օրինակ՝ Ա. Սուքիաս-

⁵ Նույն տեղում, էջ 222:

յանը համարում է վերջավորություն, Ս. Գալստյանը՝ վերջածանց:

Եթե նկատի ունենանք, որ վերջավորություններով կազմվում են բառաձևեր, իսկ ածանցներով՝ նոր բառեր, ապա պետք է նշված մասնիկները համարել վերջավորություն՝ որպես անորոշ դերբայի ձևակազմական մասնիկներ: Մինչդեռ, մյուս կողմից՝ այս մասնիկները, միանալով գոյականին, կազմում են այլ խոսքի մաս, ինչպես օրինակ՝ *ջուր- ջրել, գիր – գրել, գրպան – գրպանել, երգ – երգել* ևն: Այս տեսակետից դիտարկելով՝ իրավացի է Ս. Գալստյանը, որ այս մասնիկները դիտարկում է որպես վերջածանց⁶:

Այս մասնիկները երկակի բնույթ ունեն. դրանք կարելի է դիտարկել ն՝ իբրև բառակազմական երկրորդական ձևույթներ, ն՝ իբրև բառահարաբերական երկրորդական ձևույթներ, այն է՝ ն՝ ածանց, ն՝ թեքույթ: Հետևաբար՝ այս ձևույթները բառակազմական համակարգում դիտարկելիս պետք է համարել ածանցներ, այն է՝ վերջածանցներ: Դրանք երկրորդական ձևույթներ են, որոնք ծառայում են բառեր կազմելուն և մյուս բոլոր ածանցների նման ունեն կատեգորիալ իմաստ: Կարծում ենք, սակայն, որ այս մասնիկները, ածանց համարելով հանդերձ, պետք է ընդգրկել ոչ թե մյուս վերջածանցների կազմում, այլ կարելի է ընդգրկել *բայական ածանցների* շարքում, քանի որ սրանք էլ միայն բայի կազմում են հանդես գալիս:

• **Հնչյունական կազմով համընկնող արմատների և ածանցների հարցը:**

Ինչպես գիտենք, երբեմն արմատներն ու ածանցները կարող են համընկնել հնչյունական կազմով: Սակայն մասնագիտական գրականության մեջ հանդիպում են դեպքեր, երբ դրանց տարանջատումն այնքան էլ հստակ չէ: Այսպես, օրինակ՝ Ս. Գալստյանն իր բառակազմական բառարանում առանձնացնում է նմանատիպ մի քանի դեպք. *գերազույն՝* արմատ,

---

⁶ Տե՛ս Ս. Գալստյան, նշվ. աշխ.:

գերմարդ՝ նախածանց, *համույթ*՝ արմատ, *համերգ*՝ նախածանց
են⁷: Մակայն, մյուս կողմից՝ *նախ*-ով բոլոր բառերում *նախ*-ը
դիտարկում է որպես միայն արմատ: Մինչդեռ, Ա.
Սուքիասյանի բուհական ձեռնարկում *նախ*-ը ներկայացվում է
որպես մակբայական ծագում ունեցող նախածանց: Եվ այն
բոլոր բառերում, որոնցում արմատ էր դիտարկվում *նախ*-ը, այս
ձեռնարկում ներկայացվում է որպես ածանց, ինչպես՝
նախագահ, նախագիծ, նախաճաշ են:

Նմանատիպ մոտեցում կա նաև *բաց*-ի դեպքում. այն մի
դեպքում ներկայացվում է որպես արմատ⁸, իսկ մյուս դեպքում՝
ածանց⁹: Կարծում ենք՝ մասնագիտական խառնաշփոթը կա-
րելի է լուծել՝ հոգուտ ածանցական կիրառության, քանի որ
բառի ներքին ձևը չի բացահայտվում և չի գիտակցվում:
Մանավանդ որ ասպարեզում կան նմանատիպ դեպքեր, երբ
արմատը դառնում է ածանց, ինչպես, օրինակ՝ -գործ: Կամ
քերականական ձևայինները վերածվում են ածանցի, ինչպես,
օրինակ՝ -ի աղի, -ք՝ գիրք են:

Հնչյունական կազմով համընկնելու դեպքեր կան նաև
ածանցների մեջ, ինչպես՝ -աց-ը: Մի դեպքում հանդիպում է
-աց-ով արտահայտված անցյալ կատարյալի հիմք՝ *գնալ-գնաց*,
աղալաղաց են, մյուս դեպքում՝ ն/ց՝ հերթագայությամբ
ձևավորված անցյալ կատարյալի հիմք՝ *մոռանալ-մոռաց*,
հեռանալ-հեռաց են, իսկ պատճառական բայերի կրավորա-
կանի դեպքում՝ ն-ի անկումով կրկին հանդիպում է -աց
բաղադրիչը՝ *բարձրացնել-բարձրացվել*, *հեռացնել-հեռացվել*
են: Այս ամենին զուգահեռ որոշ կազմություններում
հանդիպում է նաև գրաբարյան սեռական հոլովի -աց
վերջավորությունը, որը թեև արդի հայերենում հանդես չի
գալիս որպես կենսունակ միավոր, սակայն քարացած ձևերում

---

⁷ Ա. Գալստյան, նշվ. աշխ.:

⁸ Նույն տեղում, էջ 32:

⁹ Ա. Սուքիասյան, նշվ. աշխ., էջ 267:

շարունակում է գիտակցվել որպես առանձին միավոր՝ *կենաց, ձեռաց* ևն: Ս. Գալստյանի բառակազմական բառարանում, օրինակ, *մսադաց, դիմաց, գնացք, արագընթաց* ևն բառերի *-աց*-ը ներկայացվում է որպես ածանց: Այստեղից հարց է առաջանում՝ բառակազմական վերլուծության դեպքում *-աց*-ը ի՞նչ համարել՝ ածանց, թե՞ հիմքակազմիչ մասնիկ:

Կարծում ենք՝ անցյալ կատարյալի հիմքը կազմող *-աց*-ը պետք է դիտարկել որպես բայական ածանց, իսկ գոյականակերտ *-աց*-ը՝ վերջաձանց, քանի որ նմանատիպ բառերը արդի հայերենի լեզվամտածողությամբ, առանց լեզվաբանական կամ լեզվական վերլուծության, այլևս չեն գիտակցվում որպես բայական ծագում ունեցողներ: Ինչ վերաբերում է հերթագայությամբ ձևավորված կատարյալի հիմքին և պատճառական բայերի կազմում հանդիպող *-աց*-ին, ապա դրանք պետք է համարել ոչ բայական ածանցներ:

• **Համաժամանակյա քննության ընթացքում բառակազմորեն տրոհվող և չտրոհվող միավորների հարցը:**

Հայտնի է, որ որոշ բառեր, ինչպես *դեղին, կարոտ, դալար, ընկեր, զգաստ, զգեստ* ևն, արդի հայերենին են ավանդվել լեզվի պատմության հնագույն շրջաններից, սակայն դրանց կազմությունը ժամանակի ընթացքում մթագնվել է: Ի վերջո այս բառերի կազմում եղած ածանցները դադարել են գիտակցվել որպես ածանցներ, ձուլվել են արմատին և միայն լեզվաբանական վերլուծությամբ են երևան գալիս: Այժմ արդի հայերենի լեզվամտածողությամբ հնարավոր չէ գիտակցել, տեսնել կամ նշմարել նշված բառերում եղած երբեմնի ածանցները: Մինչդեռ լեզվաբանական որոշ աշխատություններում, ինչպես նաև բուհական ընդունելության համար նախատեսված շտեմարաններում նշված և նմանատիպ բառերը տրոհվում են: Խորապես համոզված ենք, որ դրանց տրոհելիությունը պետք է դիտարկել միայն տարժամանակյա քննության ընթացքում, իսկ արդի հայերենի բառակազմության համա-

ժամանակյա քննություն անելիս պետք է բացառել՝ հիմնվելով արդի լեզվագրագողության և լեզվամտածողության վրա:

Ամփոփելով նշենք, որ հայերենի բառակազմության խնդրահարույց դեպքերն այսքանով չեն սպառվում: Վերը նշած մեր դիտարկումները, կարծում ենք, հիմք կլինեն բառակազմության հետագա խոր և համակողմանի ուսումնասիրությունների համար: Բացի այդ՝ դրանք մատնանշում են, որ ժամանակն է վերանայել բուհական և դպրոցական դասագրքերի նյութը, վերացնել դրանցում առկա հակասությունները, մշակել հայերենի նորմատիվ քերականություն՝ լեզվի զարգացման արդի մակարդակին համապատասխան:

Sargsyan Meri, Asilbekyan Shushan - On some of the most controversial issues of the Armenian word-formation. - Many researchers have studied the word-formation of the Armenian language. The word-formation of the Armenian language seems to have been thoroughly studied, but since 2013 we have been dealing with the formal description of the Armenian vocabulary and have repeatedly dealt with the controversial issues of the Armenian word-formation. They are related to the differences in the professional literature and the absence of normative manuals.

There are a lot of controversial issues. Within the scope of this article, we examine the issues of the word-formation role and characterization of the conjunctions «ev», «u», of the prepositions of Grabar, the verb particles «-el», «-al», «-il», «-ul», the issues of roots and suffixes that have the same phonetic composition, the issues of divisible and non-divisible units within synchronic study of word-formation. We analyze the disparities in professional literature, present our observations and solutions.

Саргсян Мери, Асилбекян Шушан - О некоторых наиболее спорных вопросах армянского словообразования. - Многие исследователи изучали словообразование армянского языка. Словообразование армянского языка, кажется, было тщательно изучено, но с 2013 года мы занимаемся формальным описанием армянского словаря и неоднократно сталкивались со спорными

вопросами армянского словообразования. Они связаны с различиями в профессиональной литературе и отсутствием нормативных пособий.

Есть много спорных вопросов. В рамках данной статьи мы рассматриваем вопросы словообразовательной роли и характеристики союзов «ев», «у», предлогов грабара, глагольных частиц «-эл», «-ал», «-ил», «-ул», проблемы корней и суффиксов, имеющих одинаковый фонетический состав, вопросы делимых и неделимых единиц в рамках синхронного изучения словообразования. Мы анализируем различия в профессиональной литературе, представляем наши наблюдения и способы решения.